

LBRIS

We know
books

MICHEL PASTOUREAU

GALBEN

POVESTEA UNEI CULORI CAPTIVANTE

Traducere din limba franceză
de Liliana Burghină

CUPRINS

Introducere / 5

O CULOARE BENEFICĂ

De la origini până în secolul V

Ocrurile din Paleolitic / 16

Metalul galben / 21

Mitologii de aur / 28

Culte solare / 36

Vopsirea în galben / 44

Hainele galbene / 48

Afacerea Clodius / 56

Ce ne învață lexicul / 62

Tăcerea din Biblie și cea

a Sfinților Părinți / 67

O CULOARE ECHIVOCĂ

Secolele VI–XV

Fără galben în cultul creștin / 78

Galbenul blazonului / 87

Un simbolism ambivalent / 92

Prestigiul părului blond / 100

Bila și urina / 109

Invidie, minciună și trădare / 115

Haina lui Jan Hus și cea a lui Iuda / 124

La originea stelei galbene? / 136

O CULOARE DETESTATĂ

Secolele XVI–XXI

Galbenul pictorilor / 150

Galbenul savanților / 164

Galbenul în viața cotidiană / 170

Dicționare și enciclopedii / 181

Orientul este la modă / 188

Discreție, transgresiune și modernitate / 198

La marginea galbenului: portocaliul / 212

Pe terenurile de sport / 223

Galbenul în prezent / 228

Note / 240

Bibliografie / 259

Credite imagini / 267

Mulțumiri / 269

Așa cum am văzut, a defini galbenul este o sarcină dificilă, dar identificarea momentului în care oamenii au început să facă din el o anumită categorie de culori este poate și mai dificilă. De altfel, cele două întrebări sunt legate. Culoarea nu este, de fapt, un fapt natural, ci o construcție culturală: societatea este cea care „face” culoarea, nu natura.

E adevărat că plantele, mineralele și multe alte elemente naturale au mai multe culori pe care ființele umane – ca și animalele, dar mult mai târziu – au învățat treptat să le observe, să le recunoască și să le distingă în scopuri utilitare (pentru a identifica fructele coapte, animalele periculoase, solul favorabil, apa potabilă etc.). Dar aceste colorări nu sunt deocamdată culori în sensul strict al cuvântului, cel puțin pentru istoric. Pentru acesta, ca și pentru antropolog, etnolog sau lingvist, culorile nu apar cu adevărat decât din momentul în care societățile încep să grupeze aceste colorații observabile în natură în câteva mari grupuri, puține la număr, dar coerente, pe care le izolează progresiv unele de altele și cărora ajung să le dea nume. În acest fel, nașterea culorilor pare a fi o construcție culturală, nu un fenomen natural, fie el fizic sau fiziologic.

Această construcție a avut loc în momente și ritmuri diferite, în funcție de societăți, latitudini, climă, nevoi utilitare, aspirații simbolice și preocupări estetice, dar și în funcție de fiecare culoare în parte: nu toate s-au născut în același timp, cel puțin în Occident. În acest proces lent și complex, trei grupuri majore par să se fi format înaintea celorlalte: roșu, alb și negru. Nu înseamnă că nu existau,

Pagina dublă anterioară

Bogăția agriculturii

Agricultura e principala sursă de bogăție în bazinul mediteranean și este practică de majoritatea populației, atât în Egipt, cât și în Grecia și Roma antice.

Amintind de culoarea aurului, galbenul auriu al grâului și al cerealelor coapte, al fructelor și mierii și chiar al blănii anumitor oi și vite are un simbolism pozitiv: lumină, căldură, fericire, fertilitate și prosperitate. Lexicul latin reflectă această legătură între roadele muncii agricole și culoarea galbenă: *croceus* se referă la galbenul șofran, care tinde spre portocaliu, *luteus* semnifică galbenul mat al ierbiilor uscate, *helvus* și *melleus* se referă la galbenul mierii, *vitellus* este gălbenușul oului, iar *flavus* numește nuanța blondă a tot ceea ce se coace la soare.

Pictură murală reprezentând muncile câmpului, Deir el-Medineh (Egipt), Mormântul meșterului Sennedjem, c. 1280–1270 î.Hr.

Monedă antică de aur

Stater de aur din vremea lui Filip al II-lea al Macedoniei, cu capul lui Apollo încununat cu lauri, c. 320 î.Hr., Paris, BnF, Cabinet des médailles

LIBRIS

We know
books

desigur, culorile galben, verde, albastru, maro, gri, violet etc. Ele se găseau din abundență în natură, dar au devenit „culori” – și anume categorii stabilite social și gândite aproape abstract – abia mai târziu, uneori mult mai târziu (de exemplu, albastru). Iată de ce triada roșu-alb-negru și-a păstrat o forță lexicală și simbolică mai mare decât alte culori în multe domenii.¹ Iar roșul este poate chiar mai important decât albul sau negrul, fiind prima culoare pe care omul european a fabricat-o și apoi stăpânit-o, mai întâi în pictură, încă din Paleolitic, iar mai târziu în vopsire, în Neolitic.

A fost și prima culoare asociată cu idei stabile și recurente, jucând un rol esențial în viața socială: forță, putere, violență, dragoste, frumusețe. Acest primat al roșului explică, de asemenea, de ce în unele limbi un același cuvânt înseamnă deopotrivă „roșu” și „colorat”, iar în altele „roșu” și „frumos”.² Treptat, albul și negrul s-au adăugat la roșu pentru a forma o primă triadă în jurul căreia s-au construit cele mai vechi sisteme de culori. Mitologiile, Biblia, poveștile și legendele, toponimia, antroponimia și, mai ales, lexiconul oferă diverse mărturii în acest sens.³

Verdele și galbenul s-au alăturat acestei triade primitive abia mai târziu, la date care variază în funcție de cultură, dar rareori înainte de perioada greco-romană. În ceea ce privește albastrul, el pare să fi devenit o culoare de sine stătătoare, plasată definitiv pe același plan cu celelalte cinci, abia în plin Ev Mediu creștin.⁴ Nu înseamnă că el nu exista înainte, dar nu-și grupa încă diferitele nuanțe într-un tot unitar și coerent, independent de ocurențele sale materiale.

Galben pompeian

La Pompei, majoritatea tonurilor de galben găsite pe pereți au la bază ocrul (limonit, goethit), uneori cu adaos de carbonat de var. Diferite recipiente găsite în mai multe vile ne spun că, odată încălzite, aceste ocruri galbene se transformau în pigmenți roșii și chiar maro.

Centaur și menadă, pictură murală în așa-numita „Casă a lui Cicero” din Pompei, cca. 40-60 d.Hr., Napoli, Museo Archeologico Nazionale

LIBRIS

We know
books

OCRURILE DIN PALEOLITIC

Pigmenți din Paleoliticul Superior

Picturile paleolitice nu au o paletă foarte largă: nuanțe de roșu, negru, maro, câteva tonuri de galben, uneori cu puțin alb, niciodată albastru sau verde. Nuanțele de negru sunt pe bază de cărbune vegetal sau oxid de mangan; galbenurile sunt luate din soluri argiloase bogate în ocru; roșul provine fie direct din blocuri de hematit, unul dintre mineralele cele mai răspândite în Europa, fie din ocru galben încălzit. Cel mai adesea, aceste nuanțe de ocru, atât de necesare pictorilor, se găseau în proximitatea peșterilor sau, ca în cazul Grotei Chauvet, chiar în interiorul peșterii.

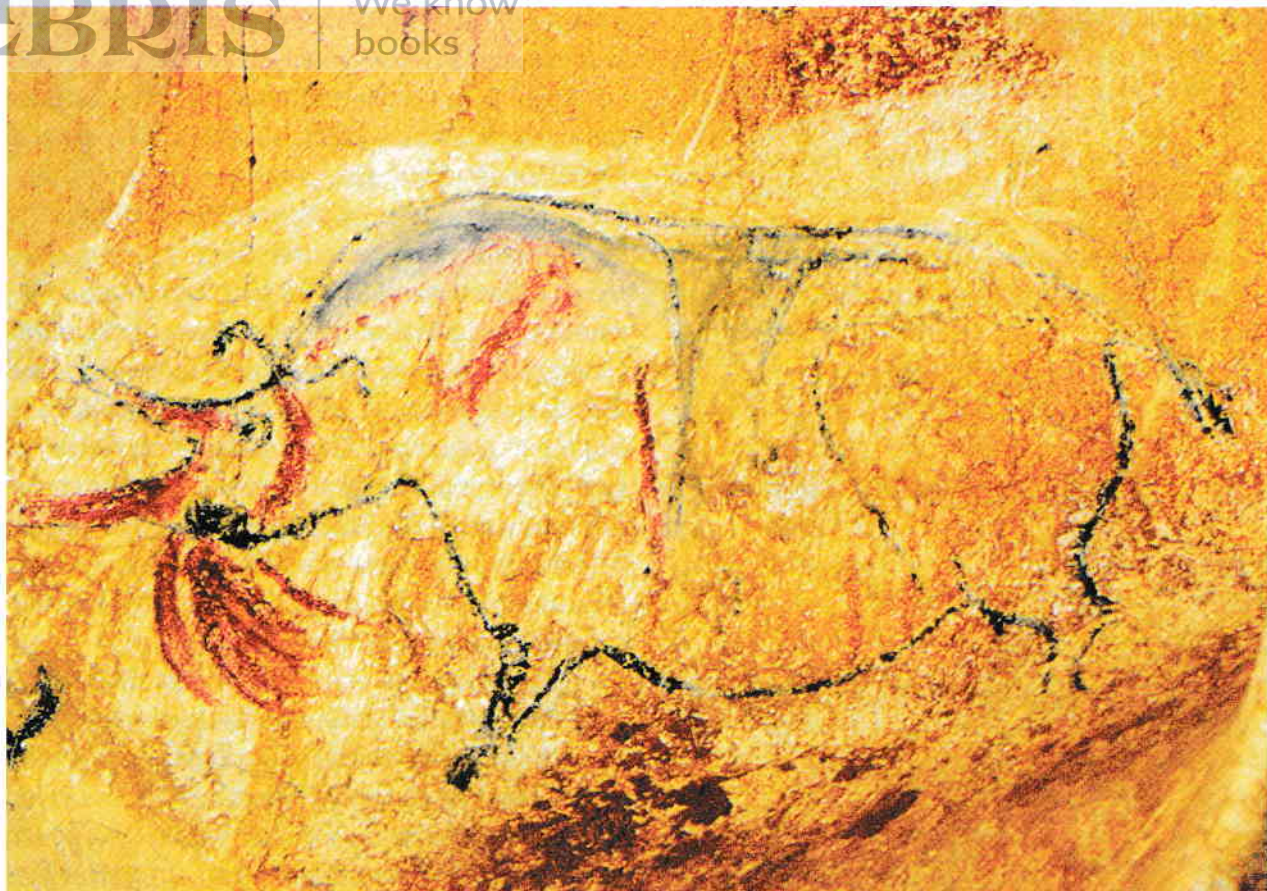
*Rinocer lânos, c. 32.000–30.000,
Vallon-Pont-d'Arc (Ardèche),
Grotă Chauvet, sala din spate*

Înțelegerea relației pe care bărbații și femeile preistorice o aveau cu galbenul este un exercițiu imposibil. Cel mult, ne putem imagina că tonurile de galben erau abundente în mediul lor natural, mult mai abundente decât roșul sau albastrul: plante și minerale de toate felurile, desigur, dar și blana și penele anumitor animale, soarele și stelele de pe cer, fulgerele și fenomenele meteorologice, flăcările din incendiile de pădure, apele și noroiul râurilor etc.

Numai noi clasificăm toate aceste tonuri gălbui sau îngălbenite în aceeași categorie cromatică pe care o numim „galben”. Au făcut oamenii acest lucru încă din Paleolitic? Nimic nu este mai puțin sigur. În mod similar, deși e probabil ca oamenii să fi asociat soarele cu noțiunile de căldură și lumină încă de la o dată timpurie, nu există nicio dovadă că au extins aceste noțiuni la elemente vegetale sau minerale cu o culoare similară.

Totuși, galbenul este una dintre primele culori pe care omul le-a creat pentru pictură. Mai întâi pe propriul corp, apoi pe pietre, stânci, diverse obiecte mobile și, în cele din urmă, pe pereții peșterilor. Nu știm nimic despre primele picturi corporale. Putem cel mult să presupunem că acestea aveau la bază argilă și că serveau la protejarea oamenilor împotriva soarelui, bolilor, insectelor și chiar forțelor răului. Dar probabil că aveau și o funcție taxonomică: pentru a distinge grupurile sau clanurile, pentru a stabili ierarhii, a sublinia momente sau ritualuri, a diferenția între sexe (ocru roșu pentru bărbați, ocru galben pentru femei?) și grupe de vârstă. Însă toate acestea sunt doar conjecturi.

Studierea urmelor de ocru pe obiecte mobile folosite ca unelte sau recipiente este mai puțin utopică. S-au păstrat numeroși martori materiali: pietricele pentru a transforma ocru în pulbere, scoici pentru a colecta și a transporta materialul astfel obținut, tuburi din oase de pasăre pentru a-l aplica pe perete, pietre plate pe post de palete, bețe de ocru dur pentru desen.

La aceste instrumente mai mult sau mai puțin de culoare „ocru” descoperite în peșteri se adaugă ocru mormintelor, ce servea la acoperirea, înfrumusețarea și protejarea defuncțiilor. Peste tot, ocru roșu este dominant și pare să fi îndeplinit deja funcții profilactice, deictice și estetice. Ocru galben nu lipsește, dar e mai rar și

mai puțin vechi (c. 45 000–40 000 de ani î.Hr. pentru cele mai vechi urme). Este zadarnic să încercăm să aflăm ce reprezintă ele.

Mai mult decât în morminte sau pe obiecte mobile, paleta pictorilor preistorici este mai complexă și mai bine studiată pe pereții peșterilor. Ca să spunem adevărul, este o paletă redusă,

Pietricele pictate din Mas-d'Azil

Peștera decorată din Mas-d'Azil, aflată în departamentul Ariège de azi, la poalele Pirineilor, conține numeroase oase de mamut, urs și rinocer, precum și piese mobile datate ca fiind de acum 17 000–10 000 de ani. Printre aceste obiecte se află numeroase pietricele pictate cu ocru galbene, maro și roșii. Aceste obiecte se află acum în diverse muzee din Franța și Europa.

Saint-Germain-en-Laye, Musée d'Archéologie Nationale

chiar și în ansambluri mari, precum acelea din cele mai cunoscute peșteri: Chauvet, Cosquer, Lascaux, Pech-Merle, Altamira și alte câteva, databile ca fiind de acum 13 000–33 000 de ani. Numărul de tonuri este limitat, cel puțin în comparație cu utilizările egiptene, feniciene, grecești sau romane ulterioare: mai ales roșu și negru, uneori galben și maro, mai rar alb (probabil mai recent), niciodată verde sau albastru. Pigmenții negri au la bază cărbune vegetal sau oxid de mangan, galbenurile provin din soluri argiloase bogate în ocru, roșul are la bază hematitul, unul dintre cele mai răspândite minereuri de fier din Europa, dar și, destul de frecvent, ocru galben încălzit. Prin urmare, problemele nu sunt legate atât de mult de aprovizionare, relativ ușoară, cât de fabricarea pigmentilor.

Cum au învățat pictorii paleolitici să transforme un element natural al pământului – minereul – în pigment? Și cum le-a venit ideea de a încălzi ocru galben pentru a obține ocru roșu sau chiar brun? Se poate vorbi despre chimia coloranților? De fapt, diverse descoperiri au arătat că unele ocru galbene erau încălzite în creuzete de piatră pentru a elimina apa și a-și schimba culoarea; unele dintre aceste creuzete s-au păstrat și încă prezintă urme de culoare: galben, roșu, maro.⁵

Datorită analizelor de laborator, știm și că anumiți pigmenți galbeni și roșii erau îmbogățiți cu produse considerate azi ca fiind materiale de umplutură, destinate să modifice puterea de acoperire și relația cu lumina sau să faciliteze

aplicarea pe perete: talc, feldspat, mică, cuarț, diverse grăsimi. Chimia este cu siguranță prezentă aici. Arderea lemnului pentru a obține cărbunele cu care se desenează este o tehnică relativ simplă. Dar extragerea blocurilor de argilă din pământ, spălarea lor, diluarea, filtrarea, uscarea și apoi zdrobirea cu pisălog a bucăților de ocră astfel recoltate pentru a obține o pulbere fină de culoare gălbuie și, în cele din urmă, amestecarea ei cu cretă, uleiuri vegetale sau grăsimi animale pentru a-i da diferite nuanțe sau pentru a-i spori aderența la suport este ceva mult mai complex. Or, ea era deja cunoscută și practică de pictorii rupeștri cu 15 000–30 000 de ani î.Hr.

Ocră galbenă este o argilă naturală foarte fină, colorată cu hidroxid de fier. Se găsește, în general, în straturi nisipoase conținând până la 80% cuarț. După extracție, e necesară separarea de acest nisip (întotdeauna majoritar) și eliberarea sa de impurități. Nisipul și impuritățile se depun pe fundul apei, în timp ce particulele mai ușoare de ocră rămân în suspensie. După filtrare, evaporare și uscare, particulele de ocră sunt colectate și amalgamate într-o pastă cu granulație fină, solubilă în apă. Diluată și amestecată cu diverse grăsimi și materiale de umplură, această pastă poate fi utilizată ca pigment, adesea cu o putere colorantă intensă. Pentru pictorii paleolitici era, deci, un material relativ ușor de găsit, deși dificil de lucrat, nici toxic, nici prețios, stabil la lumină și capabil să ofere nuanțe de galben destul de variate.

În ceea ce privește tehnicile picturale propriu-zise, este poate prea devreme pentru a vorbi de adevărate „rețete”, dar în unele cazuri observăm o mare diversitate de nuanțe ale aceleiași culori pe același perete, mai ales în cazul roșului, dar și în cazul galbenului. Niciuna dintre nuanțe nu se încadrează în gama galbenului care tinde spre verde și nici în gama pe care o numim acum „galben lămâie”. Ci sunt nuanțe de galben mai apropiate de portocaliu, bej sau maro, cu nuanțe ce pot fi descrise de la cel mai deschis la cel mai închis ca fiind galben de paie, ca ceara, de caise, de miere, ruginiu, cafeniu, sepia și maroniu.

Această diversitate pe același perete și pentru ansambluri de la aceeași dată este deliberată, decisă dinainte, pusă în aplicare cu ajutorul unor procedee deja sofisticate (amestecare, diluție, adăugare de materiale de umplură, alegerea unor lianți specifici) sau este rezultatul trecerii timpului? Este dificil de răspuns, deoarece nu vedem culorile produse de acești pigmenți în starea lor originală, ci așa cum au fost transformate de timp. Oricum, chiar și în peșterile care au rămas neatrinse până în secolul XX, există o diferență semnificativă între starea inițială și starea actuală.

În plus, noi privim aceste picturi în condiții de lumină care nu au nicio legătură cu cele experimentate de pictorii preistorici. Pe un ecran de computer sau pe o imprimată fotografică, toate culorile sunt trădate; iar la fața locului, *in situ*,

iluminatul electric nu va da niciodată o lumină similară cu cea a torțelor, este evident. Dar câți specialiști își amintesc acest lucru atunci când studiază picturile rupestre? Iar dintre vizitatorii obișnuiți cine își dă seama cu adevărat că între aceste picturi și zilele noastre s-au intercalat milioane – miliarde? – de imagini color de care nici ochii noștri, nici memoria noastră nu poate face abstracție. Aceste imagini sunt filtre deformante: le-am consumat, le-am „digerat”, le-am stocat într-un fel de inconștient colectiv. Timpul și-a pus amprenta, milenii au trecut, arta s-a transformat constant. Tocmai de aceea nu vedem și nu vom vedea niciodată picturile rupestre așa cum o făceau strămoșii noștri preistorici. Același lucru e valabil pentru forme și cu atât mai mult, poate chiar mai mult, pentru galben decât pentru roșu sau negru.

Cele mai vechi dovezi pentru galbenurile create de om sunt, prin urmare, acești pigmenți pe bază de ocră; o lungă perioadă de timp, aceștia au rămas singurii. Pentru a găsi primele urme de vopsire, trebuie să așteptăm date mai recente, trei sau patru milenii î.Hr. Însă, chiar dacă nu s-au păstrat fragmente de țesături vopsite din acele vremuri, trebuie să plasăm apariția vopsirii ulterior, puțin după țesut, într-o perioadă în care ființele umane erau deja sedentare, practicând agricultura și trăind în societăți solid organizate.⁶ Îmbrăcămintea a îndeplinit treptat funcții care nu mai erau doar utilitare, ci și emblematică și taxonomice, asemănătoare cu cele

ale picturilor corporale antice: pentru a-i clasifica pe indivizi în grupuri și aceste grupuri în contextul societății. Culoarea joacă deja un rol important în acest sens.

Cele mai vechi urme de vopsire care ne-au parvenit provin din Valea Indusului, prezente pe bumbac și încadrându-se în gama roșului. Dar este posibil ca omul să fi vopsit în galben înainte de a vopsi în roșu, deoarece numărul plantelor sălbatice cu proprietăți de vopsire în galben este mai mare decât numărul plantelor utile pentru obținerea roșului. De fapt, majoritatea plantelor conțin principii colorante capabile să vopsească în galben orice fibră textilă: „Am putea chiar spune că o pânză fiartă cu câțiva pumni de frunze, scoarță, iarbă sau flori va ieși galbenă.”⁷

Descoperiri recente par să confirme vârsta colorantului galben, precum semințele de rezedă găsite în timpul săpăturilor din habitate lacustre situate pe malul unor lacuri elvețiene (Pfäffikon, Zürich, Neuchâtel). Cel mai vechi dintre aceste habitate lacustre au 5000–6000 de ani vechime.⁸ Desigur, nu există nimic care să confirme că aceste semințe provin din loturi recoltate pentru a fi folosite pe post colorant, dar suntem forțați să admitem că rezeda, plantă erbacee înaltă care crește pe multe tipuri de sol în Europa, cultivată din Antichitate până în secolul al XIX-lea, a fost principala plantă folosită pentru a obține vopsea galbenă. Era deja folosită în acest scop în Neolitic? Probabil că da.

METALUL GALBEN

Să zăbovim câteva clipe asupra sfârșitului acestei perioade, înainte de apariția scrierii, când multe societăți nu mai erau nomade, iar omul, chiar dacă încă nu prelucra metale, era deja producător, fermier, constructor, artist, meșteșugar și, în cele din urmă, vopsitor. Culoarea făcea deja parte integrantă din viața sa cotidiană, iar galbenul era, fără îndoială, o parte importantă a acesteia. El este prezent nu numai pe mineralele, plantele și animalele care îl înconjoară, ci și pe o mare parte din obiectele pe care le folosește (din piatră, os, lut, lemn, răchită, piele), ca să nu mai vorbim despre țesăturile și hainele pe care acum le vopsește, apărând și pe produsele pe care le obține din activitățile sale agricole, începând cu cereale, ulei, miere, ceară, toate fiind produse a căror culoare galbenă rămâne emblematică până astăzi.

În multe limbi, substantivele care desemnează nuanțele de galben au servit la constituirea unei părți din repertoriul de adjective ce desemnează această culoare. De altfel, primele referințe lexicale la galben au fost stabilite în

Necropola din Varna

Dezgorpată în 1972, vasta necropolă din Varna (Bulgaria), cu aproape 300 de morminte, a dat la iveală cele mai vechi obiecte de aur descoperite vreodată în Europa: bijuterii, sceptre, arme, unelte, catarama de centură și plăci cu efigii animale. Ele pot fi datate între 4600 și 4200 î.Hr. și atestă prezența a diverse culte (solare, agrare, funerare) pe țărmurile Mării Negre.

*Placă din aur masiv reprezentând un taur,
cca. 4600–4200 î.Hr., Sofia, Muzeul Național de Istorie*